

Колкутіна В.В.

УДК 82(477)“18”(092)

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОГО ДОРОБКУ
ДМИТРА ДОНЦОВА

Питанням ідеології й естетики Дмитра Донцова як літературного критика не присвячено значного масиву наукової літератури, очевидно тому, що навіть в історіографії ця постать об'єктивно не висвітлена, хоча вивчення його історико-теоретичної спадщини має свою тривалу історію та нараховує досить значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких скрупульозно аналізується громадсько-політична та редакційна діяльність публіциста. Заполітизованість, бажання оцінити доробок видатного ідеолога крізь призму тенденційно сконструйованої характеристики особи митця, невинуваті фактологічні помилки, невизначеність у трактуванні історичних і політичних концепцій; та й просто обмежена кількість, а за радянських часів недоступність архівних матеріалів; спочатку заборона, а потім нехтування автентичністю текстів творів мислителя (особливо праць, написаних до середини 40 років ХХ століття) та їх фальшиве інтерпретування (здебільшого на Заході після 1945 року) значно ускладнили процес реконструювання ідеології цього патріарха українського націоналізму, котрий присвятив публіцистичній діяльності майже шістьдесят п'ять років. У результаті в історичній і політичній науці був штучно створений заідеологізований міф про Д.Донцова, змодельований на неграмотному або замовному перекрученні термінів «буржуазний націоналізм», «чинний націоналізм», «інтегральний націоналізм», «тоталітаризм». Намагання багатьох дослідників увібрати його ідеологічну концепцію в такі завузькі рамки лише заважають розумінню як еkleктичної доктрини Д.Донцова, так і непростой епохи, в яку він творив. Тому ця проблема видається нам **актуальною** і науково-перспективною.

Метою статті є дослідження періодичного, монографічного та дисертаційного доробку про літературно-критичний спадок Дмитра Донцова.

Щодо питань ідеології Д.Донцова, то наявну літературу доцільно поділити на такі групи: марксистська, діаспорна, зарубіжна й сучасна вітчизняна історіографія та історіософія [18]. Серед учених-філософів або істориків-сучасників, політологів, що серйозно у своїх дисертаціях досліджували формування та розвиток його поглядів у контексті українського націоналізму, а також вивчали становлення державницьких ідей Донцова як політика, філософа та історика виокремлюються постаті М.Чугуєнка, І.Козія, І.Шліхти, В.Резніка. Порівняно з історіографічними працями радянського періоду, для яких характерними було упереджене, спотворене розуміння донцовського націоналізму та вульгарно-соціологічні нашарування, роботи названих авторів репрезентували якісно новий погляд на ідеологічні й естетичні погляди мислителя, які у своєму розвитку пройшли складний шлях до національного традиціоналізму (М.Чугуєнко) та утвердили духовно-світоглядні принципи націоналізму-консерватизму (О.Баган).

Якісно новим явищем у розробці нашої теми є серйозне дослідження генези, змісту й специфіки інтегрального націоналізму Д.Донцова, що здійснив ще в 1992 році Василь Іванишин. Цей видатний учений у своїй книзі «Нація. Державність. Націоналізм» відкинув звужений і спрощений стереотип у судженнях про Донцова-мислителя; лаконічно й змістовно роз'яснив роль і значення суттєво нової донцовської філософії виживання нації в умовах зневіри, русифікації і звиродніння; розкрив його світогляд, що базувався на «революційному способі національного думання при осмисленні минулого, аналізі й оцінці сучасного та плануванні політичного майбутнього» [8, с. 130-131]; акцентував увагу на причинах постійної актуальності до вчення Д.Донцова як політичного і духовного керманіча нації. Вперше в українській історіографії та літературознавстві В.Іванишин зіставив національно-екзистенціальну методологію мислення Т.Шевченка та Д.Донцова, підкреслюючи її національно-захисний, національно-творчий і національно-жертвований характер.

Літературознавчі дослідження літературно-критичної спадщини Дмитра Донцова, виконані переважно наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, за напрямками й аспектами вивчення можна поділити на окремі групи. Ми акцентуємо увагу на характеристиці тих праць, що безпосередньо стосуються заявленої проблеми. Їх умовно узагальнюємо так.

1. Журналістикознавчі праці. Йдеться про його діяльність як організатора та редактора часопису «Літературно-Науковий Вісник». Проблема донцовського періоду «ЛНВ» частково знайшла відображення в кандидатській дисертації (1996) М.Леськової ««Літературно-науковий вісник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20-40-ті роки ХХ століття)». У цій роботі авторка вивчила публіцистичну спадщину майстра в контексті редагованого ним «ЛНВ» та «Вісника» (1933-1939), яке досі було маловідомим дослідникам преси; виявила особливості творчого підходу «вісниківців» до художнього осмислення дійсності [16]. На наш погляд, цінним та новаторським у цій дисертації є спроба розібратися у творчій лабораторії есеїста, дослідження різноманітних методів, засобів його журналістської вправності та уміння, особливостей стилю, жанрової специфіки, загалом, поезики публіцистичної творчості. Проблема відтворення характеру й конфлікту в публіцистиці Д.Донцова, розглянута М. Леськовою крізь призму специфіки журналістської майстерності за статтями митця про Івана Франка, М.Башкірцеву, В.Стефаніка, Марка Черемшину, Т. Шевченка, близька до літературознавчого трактування цих термінів, на що вже в нашій роботі ми акцентуємо увагу, осмислюючи компаративно створений Д.Донцовим монументальний портрет Олени Пчілки та Лесі Українки.

Суттєвий внесок у розв'язання поставленої проблеми здійснили ті українські дослідники, які займалися вивченням окремих аспектів функціонування літературно-художньої критики в Галичині періоду 1922-39

років у контексті осмислення історико-літературного та культурно-духовного процесів, що допомогло пізнанню етапів становлення української державності: М.Льницький, М.Гнатюк, І.Кульчицька, Н.Кучма, Т. Шептицька. Наприклад, практичний досвід Д.Донцова як літературного критика спорадично вивчала у своїй дисертації Н. Кучма. Оприлюднивши чималий корпус різножанрових літературно-критичних публікацій українських діячів, вона виокремлює «вектор» Д.Донцова та М.Рудницького як протилежні й найпотужніші серед великого розмаїття тогочасної львівської періодики [15]. На матеріалі широкої картини львівських газет і журналів, серед яких нас зацікавив очолюваний Д.Донцовим «Літературно-Науковий Вісник» та «Вісник», дослідниця з'ясувала структуру критичного циклу (що спонукає нас розглянути низку шевченкознавчих чи лесезнавчих статей Д.Донцова як літературно-критичне циклічне угруповання) та глибоко вивчила одне із найуживаніших науковцем родо-жанрове утворення – літературний портрет. Рух уваги дослідниці – від творчості до особистості митця – зумовили появу в дисертації «кардіограми» літературно-критичної практики, де вказана частотність виступів провідних літературних критиків та їх ідеологічні принципи [15]. Попри безсумнівну значущість роботи, ідеологічна й естетична концепція Д.Донцова як літературного критика тут представлена спорадично, в контексті обширної періодики міжвоєнного періоду в Галичині, а тому – неповно.

2. **Дисертаційні** роботи. Концентрація уваги філологів на проблемі діяльності Празької школи спостерігається в докторській дисертаційній праці В. Просалової, але літературно-критична діяльність Дмитра Донцова представлена тут спорадично.

Сутність, призначення, естетику і поетику вісниківського неоромантизму (і окремо – донцовського) простежив у кандидатській дисертації О. Баган. У цьому ґрунтовному дослідженні порушується проблема становлення світоглядної основи «вісниківської квадриги» та впливу на неї неоромантичної естетики Д.Донцова. Праця імпонує детальним вивченням естетичних засад поетів-вісниківців і, у зв'язку з цим, зануренням у донцовське спочатку помилкове (як на думку О.Багана) сприйняття і розуміння поетики експресіонізму; виокремленням рис есеїзму мислення Д.Донцова, тобто схильністю відтворювати візії культури, а не її теорії; з'ясуванням цілісної естетичної концепції неоромантизму та вилученням основних категорій-принципів: «героїзму, енергетизму, волюнтаризму, історизму-традиціоналізму, культу сильної особистості, національної органічності і одночасно оксидентального активізму, розмаху, глобальності проблематики, драматизму і особливої пристрасності переживань з формулою «трагічного оптимізму»; живої контрастності і динамізуючої парадоксальності художнього образу, морального навіювання сили, відповідальності, ідеалізму, постійного переживання містики буття, його величі і скерованості до Бога, культу лицарства і посвяти, ідеї служіння...заперечення будь-якого побутовізму, поверхової описовості, сентиментального етнографізму, ментального малоросійства, роздвоєності» [4, с.9].

У розробці нашої теми вважаємо висновки цього автора етапними. Слід вказати і на численні продуктивні студії О.Багана, в яких він дає цілком правомірну оцінку того етико-філософського мислення, що слугувало Д.Донцову за ідейну платформу [1; 2; 3; 5] та характеризує його літературно-критичну спадщину: «Зрозуміло, оцінки Д.Донцовим письменників є дещо однобічними, занадто категоричними. Однак не можна заперечити їх концептуальної правильності. У своїй творчості він не прагнув бути науковцем-фактографом (взагалі мав великий скепсис до філософії та культурної практики позитивізму), був есеїстом та ідеологом і тому прагнув створити лише яскраві візії, пробудити оптимістичні настрої, сформулювати переможні ідеї» [3, с. 138]. Фундаментальні дослідження О.Багана базовані на глибокому і широкому аналізі ідейно-світоглядних засад націоналізму як провідної суспільно-політичної течії часу. У результаті автор розгорнуто розглянув публіцистику Д.Донцова із світоглядних позицій європейського класичного консерватизму-традиціоналізму, філософського волюнтаризму та ірраціоналізму, що дає можливість чітко визначити та окреслити світоглядні засади критика з огляду на націоналізм як на окрему світоглядно-духовну субстанцію [4].

3. **Періодичні** статті, які висвітлюють різні аспекти літературно-критичної творчості вченого. Відомо, що першим схвально оцінив Д.Донцова як літературного критика М.Зеров. Це був відгук на лесезнавчі праці науковця, котрим той дуже пишався: «До мого підходу є апробуючий відзив Зерова (в його творі про Лесю Українку) і це для мене важить більше, ніж сотні закидів в «односторонності» т.зв. літературознавців, які не знають, що Слово, а тим більше поезія - це містерія, яку розглядати є головним обов'язком критика»[6, с.4]. Буде справедливим додати, що цей відгук не виключно позитивний, яким бачиться Д.Донцову. У ньому М.Зеров указує на влучно схоплену науковцем «імпресіоністичну манеру письма, музичну природу стилю»[7,с.378-379], солідаризується із ним у кваліфікації індивідуалізму [7, с.397] письменниці, але не підтримує Д.Донцова в генезі її героїзму, мужності, напруженості волі.

Про непересічну особистість Д.Донцова-мислителя, який поєднував у собі неперевіреного публіциста, філософа, історика, політика, громадського діяча, про його оригінальну творчу манеру писали у своїх студіях різнофахові вчені М.Чугуєнко, С.Квіт, В.Лісовий, О.Ткачук. Ці дослідники, залучаючи до аналізу його літературознавчі розвідки, переважно вдаються до компаративного методу аналізу ідеологічного та філософського підґрунтя світоглядної еволюції критика, шукають причини типологічної схожості, розглядають ідеологічні ісуви, зіставляючи зазвичай суспільно-політичні погляди майстра із думками, припущеннями, концепціями цілої плеяди українських письменників - П.Куліша, Б.І. Антонича, М.Хвильового, В. Винниченка, Т.Шевченка, Є. Маланюка та М.Драгоманова. Проблемно-тематичні орієнтації Донцова-літературознавця й критика, які були дуже показовими, цінними та вирішальними для розвитку української літературно-критичної думки особливо 20-30 років ХХ століття, в цих студіях не досліджуються. Натомість, звертає на себе увагу той факт, що вказаним публікаціям властивий певний ступінь аналітичності, позбавлення ідеологічних штампів, уникнення спрощеності у трактуванні творчого

доробку публіциста. Це дало нам змогу виділити в них порушене критиком коло таких літературознавчих проблем: 1. Сутність національно-патріотичного та загальнолюдського в літературі. Одеська дослідниця О.С. Ткачук [17], простежуючи діалектичні взаємозв'язки національно-патріотичного та загальнолюдського, оприлюднює думку Д.Донцова про те, що в літературному творі митець повинен унеможливити, відкинути соціальний аспект. 2. Концептуальне значення емоційності, настроєвості письменника й кореляція його психологічного емоційного стану мислення у твір. 3. Звільнення української літератури від «слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу» [17, с.123], переважно - російської. 4. Добір доцільних прикладів із світової культури та зіставлення їх з українськими аналогами з метою увиразнення, впливу на читача. 5. Розгляд мистецтва слова як одного із найдієвіших засобів позбутися пересічному українцю комплексу «провансальства». Звідси – заклик Д.Донцова до письменників творити «активістичну, войовничу, індивідуалістичну» [14, с.72] літературу. 6. Трактатування окремих літературознавчих проблем чужого письменства і культури дотичних до української задля вирішення нагальних найрізноманітніших питань історіософського, соціологічного, соціокультурного та політичного характеру. Зацікавлення критиком західноєвропейським та світовим письменством, думками провідних і популярних на початку ХХ століття філософів, політиків у різноманітних виявах і трансформаціях відкриває одну із забутих і невивчених сторінок українського літературознавства міжвоєнного двадцятиріччя. Як публіцист, громадський і політичний діяч, редактор, Донцов-критик підтвердив своїми літературознавчими працями традиційну орієнтованість українського інтелігента на витоки вселюдської культурної спадщини, на пізнання й асимілювання тих здобутків, які вона вже виробила. У цілому ця проблема комплексно студіювалась у працях сучасних дослідників, що вивчали творчість Юрія Липи, Леоніда Мосендза, загалом, «вісниківської квадриги».

Як видно із вищепроаналізованого нами, коло періодичних праць, присвячених розглядові ідеології й естетики Д.Донцова як літературного критика досить широке, але фахова наукова розвідка, в якій би по-новому, якісно висвітлювався його літературно-критичний «підхід» [6, с.4] з даного питання є поодиноким явищем у літературознавстві. Тут вартує назвати статтю Петра Іванишина «Політична герменевтика Д.Донцова і Є.Маланюка: теоретичні підстави експлікації» [12], для якої притаманна інформаційна насиченість, пов'язана із завжди актуальною герменевтичною потребою. Піддавши уважному аналізу політичні погляди Д.Донцова і Є.Маланюка, дослідник спробував по-новому подивитися на епістемологічну спроможність політичної інтерпретації як інтердисциплінарної методології в межах новітнього метадискурсу [12, с.196]; розглянув гносеологічну вартість та інтерпретаційну потужність праць обох критиків; розкрив націологічний характер політичного підходу українських мислителів; назвав такі загальні методологічні аспекти критичних підходів Д.Донцова, як націозахисна політична тенденційність, безкомпромісний критичний тон статей, новий стиль мислення в національних категоріях і дійшов слушного висновку: Д.Донцов «генерував, стимулював, коригував окреслені процеси, закладаючи основи міжвоєнної *націоналістичної герменевтики*» (підкресл. – П.Іванишина); тому «ми маємо справу із *націоналістичною критикою*» [12, с.201] (виділено нами – В.К.).

Єдине монографічне дослідження про постать та творчу практику вченого на початку ХХІ століття започатковане працею Сергія Квіта, де дослідник торкнувся різних сфер життя та творчості Д.Донцова, його світоглядних позицій. У першій масштабній докторській дисертації й монографії про Д.Донцова [13] С.Квіт здійснив цілісне висвітлення донцовської доктрини на різних етапах його ідеологічної еволюції.

Ця книга дає суцільне уявлення про літературно-критичну діяльність мислителя. У ній С.Квіт відтворює ідеологічний характер донцовської спадщини, окреслює коло проблем, над якими працював публіцист, з'ясовує той західноєвропейський критично-філософський корпус праць, насамперед романтичної природи, який живив ідейну й естетичну спрямованість його творів. Це перша спроба зрозуміти дуже непросту, неординарну й контраверсійну (С.Квіт) особистість у його головних ідеях і настановах. Учений широко і влучно послуговується бібліографічним, фактологічним матеріалом, застосує відомі на той час здобутки донцовознавців (епістолярій, що зібрала Г.Сварник, монографії М.Сосновського, Р.Рахманного, спеціальні розвідки, написані в діаспорі та в Україні, архівні дані тощо). Найбільшим здобутком С.Квіта в контексті розгляду нашої проблеми вважаємо тлумачення естетичних засад есеїв Д.Донцова, присвячених Лесі Українці та Т.Шевченку з позиції естетики ідеалістичного середньовіччя, втіленого у готиці; оприлюднення ознак романтизму виключно як вияву національного почуття; спостереження над донцовським висновком про те, що навіть поетика творів Лесі Українки підпорядковувалась ідеології. Науково обґрунтованими в цій монографії представляється нам думки щодо трактування мислителем жіночих образів в українській літературі (Олени Теліги, Марії Башківцевої); роздуми над донцовським визначенням «фастівської людини» та над ознаками козацького бароко. Не зважаючи на те, що з окремими дефініціями С.Квіта ми схильні полемізувати (наприклад, дискусійною видається нам проблема осмислення понять «добра» і «зла», бо на відміну від автора книги, ми вважаємо, що в естетичній системі Д.Донцова відбувається «підміна» цих категорій, зумовлена зміною його релігійних поглядів), ця праця займає особливо важливе значення місце як щодо наукового рівня, так і щодо розуміння, обґрунтування, поширення та поглиблення ідей мислителя.

Багато цінних думок викладено в монографіях П.Іванишина [9; 10; 11]. У них сучасний вчений не відтворює цілісного літературно-критичного портрету мислителя, але репрезентує його національно-екзистенціальне бачення, узагальнюючи, що «...політичний підхід українських мислителів мав не соціологічний (за змістом класовий), як у марксистів, а *націологічний* характер, оскільки першим аспектом

їх інтерпретації був переклад ідеї з мови мистецтва на мову націоналістичного еквівалента літературного феномена»[11, с.273].

Попри фундаментальні здобутки в царині донцовцезнавства С.Квіта та П.Іванишина, констатуємо, що ідеологія й естетика Д.Донцова саме як літературного критика детально не досліджується навіть провідними знавцями його есеїстики як оригінальне, зі своїми видовими й жанровими особливостями творче явище. Есеї на літературну тему не відокремлено в самостійний об'єкт вивчення. Як правило, їм відводили не перше місце, на перший план висувалася ідеологія вченого як автора численної низки політичних творів або вивчалася його роль як організатора та редактора «ЛНВ» («Вісника»). І це не випадково і цілком вмотивовано: творче життя Д.Донцова невіддільно від того політичного процесу, від тої бурхливої суспільної ситуації, в якій опинилась Україна після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 років. Вважаємо окреслену тему надалі науково **перспективною**.

Джерела та література:

1. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен : ідеологія, естетика, настроєвість / О. Баган. – Вісниківство. Літературна традиція та ідеї. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 6-49.
2. Баган О. Дмитро Донцов про Василя Стефаника і Марка Черемшину (До питання: «Дмитро Донцов у модерністичному естетичному дискурсі») / О. Баган // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століть : до 130-річчя від дня народження В. Стефаника і М. Черемшини. – Дрогобич : Вимір, 2001. – С. 331-339.
3. Баган О. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. Баган. – Львів, 2002. – 20 с.
4. Баган О. Іван Франко в оцінках Дмитра Донцова : долання епохи ratio / О. Баган // Українське літературознавство. – 2003. – Вип. 66. – С. 135-145.
5. Баган О. Концепція національної літератури політична і поетична (Дмитро Донцов і Євген Маланюк) / О. Баган // Другий міжнародний конгрес українців / Літературознавство. – Львів, 1993. – С. 185-191.
6. Донцов Д. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України / Д. Донців. – Лондон : Видання СУМ, 1953. – 160 с.
7. Зеров М. Леся Українка / М. Зеров // Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка. – Дрогобич : Відродження, 2007. – С. 357-398.
8. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 176 с.
9. Іванишин П. Аберация християнства, або Культурний імперіалізм у шатах псевдохристології : монографія / П. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 268 с.
10. Іванишин П. Вульгарний «неоміфологізм» : від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка : монографія / П. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 174 с.
11. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) : монографія / П. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 307 с.
12. Іванишин П. Політична герменевтика Д. Донцова і Є. Маланюка : теоретичні підстави експлікації / П. Іванишин // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць / Нац. авіаційний ун-т. – К., 2003. – С. 196-204.
13. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет / С. Квіт. – К. : Київ. ун-т, 2000. – 260 с.
14. Квіт С. Дмитро Донцов: Доктрина чи провокація? / С. Квіт // Слово і час. – 2000. – № 1. – С. 71-74.
15. Кучма Н. Стан і функціонування літературної критики в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.01 „Українська література” / Н. Кучма. – Львів, 1999. – 19 с.
16. Леськова М. «Літературно-науковий вісник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20-40-ті рр. ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / М. Леськова. – К., 1996. – 18 с.
17. Ткачук О. До проблеми національно-патріотичного й загальнолюдського (на матеріалі публіцистики Д. Донцова і Б. І. Антонича) / О. Ткачук // Питання літературознавства. – Чернівці, 1998. – Вип. 5 (62). – С. 122-129.
18. Шліхта І. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму : дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Шліхта. – К., 2005. – 263 с.